

Starotestamentowi prorocy jako typ świętości w Kościele prawosławnym**

Słowa kluczowe: święci, świętość, Kościół prawosławny, prorocy, praojcowie

Wprowadzenie

W gronie niezliczonych świętych, którym Kościół prawosławny oddaje cześć, poza świętymi Nowego Testamentu znajdują się również święci starotestamentowi. Zwykle dzieleni są oni na dwie grupy: praojców (gr. πρόπατορες, cs. праотцы) i proroków (gr. προφῆται, cs. пророки), chociaż w szerokim znaczeniu słowa praojcami w Kościele prawosławnym nazywani są wszyscy wychwalani przez ten Kościół starotestamentowi święci, włączając proroków¹. Zasadniczo przyjmuje się jednak, że prorocy pozostają poza kategorią praojców, w której to kategorii znajdują się: (1) patriarchowie (gr. πατριάρχαι, cs. патриархи)², (2) bogoojcowie (gr. θεοπάτορες, cs. богоотцы) oraz (3) sprawiedliwi (gr. δίκαιοι, cs. праведные). Ponadto praojcami nazywani są również prarodzice rodzaju ludzkiego (Adam i Ewa) oraz starotestamentowi królowie (np. Roboam – syn Salomona, Abiasz – syn Roboama) i królowie-prorocy (Dawid, Salomon), jak też męczennicy Machabeusze.

Przedmiotem niniejszych rozważań jest przedstawienie proroków jako osobnej kategorii świętości w Kościele ze szczególnym zaakcentowaniem ich wewnętrznej systematyki.

* Dr Jarosław Charkiewicz jest sekretarzem redakcji Wydawnictwa Warszawskiej Metropolii Prawosławnej.

** Projekt, w ramach którego powstał artykuł, został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/N/HS1/01570.

¹ Протоиерей Александр Шаргунов, *Неделя Святых праотц*, [w:] http://www.moral.ru/proповед/05_ned_praotc.htm (data dostępu: 24.12.2014).

² Niektórych spośród patriarchów nazwać można patriarchami-prorokami (Enoch, Noe, Abraham, Jakub, Mojżesz), jako że nazywani są oni również prorokami.

Zgodnie z nauką Kościoła prawosławnego prorocy stanowią osobny typ starotestamentowych świętych, czczonych jako osoby natchnione Świętym Duchem, które głosiły ludowi wolę Bożą. To nie tyle osoby zapowiadające czy przepowiadające przyszłość, co ludzie będący „ustami” Boga na ziemi³. W tym też znaczeniu nazwany został brat Mojżesza Aaron, który przekazywał ludowi i faraonowi polecenia jękającego się Mojżesza. „On będzie za ciebie przemawiał do ludu, będzie zatem [jak gdyby] twoimi ustami, ty zaś będziesz dla niego [jak gdyby] Bogiem”⁴ (Wj 4,16) – powiedział Pan Mojżeszowi.

„Prorokiem nie jest bynajmniej ten, kto zgaduje i przepowiada przyszłość” – pisze Paul Evdokimov – dodając: „prorokiem jest ten, kto wyczuwa <plan Boży> w świecie, ten, kto rozszyfrowuje i zapowiada wolę Boga, nieubłagany pochod łaski”⁵, a kontynuując słowami innego współczesnego teologa, „...kto potrafi lepiej dostrzec działanie Boże w historii i poprzez historię, i tłumaczy ludziom Boże interwencje. Jest więc prorok odczytującym znaki czasu”⁶. W chrześcijaństwie prorok uważany jest, zatem, za tego, kto będąc w kontakcie z Bogiem przemawia w Jego imieniu, tłumacząc i ogłaszając ludowi Bożą wolę, przekazując Boże słowa⁷. Najlepszym dowodem, że poprzez proroka mówił Sam Bóg, było to, że ich słowa się spełniały.

Słowa proroka mogą mieć charakter proroczy w wąskim znaczeniu tego słowa, tj. przepowiadać przyszłość, ale też w szerszym znaczeniu, tj. również stanowić dla ludu naukę i dawać pocieszenie, ponieważ „mówiący z natchnienia Bożego przemawia do ludzi, aby ich zbudować, pocieszyć i zachęcić (1 Kor 14,3). Niektórzy z proroków posiadali dar interpretowania snów, które Bóg posyłał różnym ludziom ku ich nauce lub przestrodze. Krótką i zwięzłą definicję proroka podał ks. Michał Peter: „Prorocy to ludzie, którzy – powołani i oświeceni

³ Por. 8. artykuł Symbolu Wiary Nicejsko-konstantynopolitańskiego: „I w Ducha Świętego [...], który przemawiał przez proroków”; *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 1, układ i oprac. ks. A. Baron, ks. H. Pietras SJ, Kraków 2007, s. 69.

⁴ Cytaty z Pisma Świętego za tzw. Biblią Poznańską (z zastąpieniem terminu „Jahwe” słowem „Pan”). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 1991-1994.

⁵ P. Evdokimov, *Prawosławie*, przeł. ks. J. Klinger, Warszawa 1986, s. 368.

⁶ Ks. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, Kraków 2007, s. 54.

⁷ O misji proroków wiele pisze np. Abraham Joshua Heschel w książce: A.J. Heschel, *Prorocy*, przeł. A. Gorzkowski, Kraków 2014. Por. też np. J.S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków 1999 oraz A. Świderkówna, *Rozmowy o Biblii: prawo i prorocy*, Warszawa 2009, jak też protestanckie spojrzenie na ten temat: E.G. White, *Patriarchowie i prorocy*, przeł. J. Kauc, Warszawa 2006.

przez Boga – głosili w Jego imieniu prawdy religijno-moralne, strzegli czystości wiary i obyczajów, bronili sprawiedliwości społecznej, a czasami przepowiadali także przyszłość i działali cuda”⁸.

Terminologia

W języku hebrajskim biblijnym *nabi'* (נָבִיא od czasownika *nabat* – mówić, przekazywać wolę innego)⁹, to termin będący ogólnym określeniem człowieka przemawiającego w imieniu Boga. Termin ten można również przełożyć jako „powołany wysłannik”. *Nabi'* może oznaczać również „bycie pełnym, przelewanie się przez brzeg”. Znaczenie to odpowiada obrazowi natchnienia, mowy oratorskiej, która swobodnie wylewa się z przepelnionego uczuciem serca proroka. Porównanie hebrajskiego terminu *nabi'* z innymi językami Bliskiego Wschodu nasuwa wniosek, że oznacza on człowieka szczególnego, powołanego przez Boga¹⁰.

W szerokim znaczeniu termin „prorok” (*nabi'*) w Biblii używany jest wobec całego narodu wybranego, któremu Stwórca ujawnił Swoją wolę i objawił szczególną opiekę i miłość. Izrael miał się stać pośrednikiem, poprzez którego Bóg objawiał Swoją wolę całej ludzkości. W tym sensie Izrael nazywany jest „narodem proroków” przeznaczonym do tego, aby nieść światło dla pogan. Lecz Izrael nie mógł wypełnić swojego posłannictwa. Z powodu swojej grzeszności nie był w stanie stanąć bezpośrednio przed Obliczem Bożym. Sam potrzebował pośredników-proroków. Za takich proroków-pośredników można uznać wszystkich starotestamentowych patriarchów (np. Adama, Abła¹¹, Henocha¹², Noego, Abrahama, Izaaka, Jakuba, Józefa), wszystkich sędziów, wodzów i pobożnych królów żydowskich.

W Biblii prorocy niekiedy nazywani są również innymi terminami:

(1) Widzący (hebr. רֹאֵה {ro'eh}, cs. провидец; zob. 1 Sm 9,9) – termin ten jest związany ze słowem *choze*^h (חֹזֶה) (cs. прозорливец) – oznaczający „wizjonera”

⁸ M. Peter, *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań 1978, s. 492.

⁹ Por. *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*, <http://librarum.org/book/21364/175> (data dostępu: 04.10.2014).

¹⁰ Por. ks. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, dz.cyt., s. 49.

¹¹ Por. Dz 11,50-51.

¹² Henoch był jedyną, poza prorokiem Eliaszem, starotestamentową postacią, która żywa wstąpiła do nieba (Rdz 5,4; 2 Krl 2,11; por. Hbr 11,5).

(2 Sm 24,11) – człowieka oczyma wiary, przenikliwością duchowego wzroku, widzącego przyszłość (tak został nazwany Samuel) oraz stróża, stojącego na straży (cs. блюститель). Widzący przekazywał objawienie Boże, informował o rzeczach ukrytych i przyszłych, stał na straży panowania Pana nad narodem, jak też interweniował w sprawach politycznych¹³. Tym terminem zasadniczo nazywano proroków do powstania monarchii w Izraelu (1 Sm 9,9; por. Am 7,12).

(2) Mąż Boży (hebr. *isz ha-Elohim* {אִישׁ הָאֱלֹהִים}, cs. муж Божий) – określenie to podkreśla święty charakter związku człowieka z Bogiem, misji proroków jako ludzi wybranych przez Boga do niesienia Jego wieści (2 Krl 1,12). Termin ten jest używany szerzej i jest związany nie tylko z profetyzmem.

(3) Wysłannik Pana, zwiastun Pana, anioł Boży (hebr. *mal'ak* {מַלְאָךְ}, cs. вестник) – późniejsze określenie człowieka (proroka, ale też kapłana) lub anioła, który donosi do ludu posłania od Boga (Ag 1,13), a zatem, nie własne myśli, lecz Boże.

(4) Sługa Boży (hebr. *'ebed* {עֶבֶד}, cs. слуга) – termin, który w Starym Testamencie odnosi się do różnych ludzi (w tym do proroka), znajdujących się jakby w otoczeniu Pana, utożsamiających również pokorę i posłuszeństwo. Sługami Bożymi nazywani byli nawet niekiedy królowie Izraela, jako że służyli niebiańskiemu Panu – Bogu (np. 1 Krl 8,66).

(5) Strażnik, wartownik nocny (hebr. *szomer* {שָׁמֵר}, cs. страж, дозорный) – przerośne określenie proroka nawiązujące do strażnika czuwającego w miastach Izraela i pilnującego, czy nie zbliżają się do niego nieproszeni goście (Iz 21,11-12); zadaniem strażników było uprzedzenie o zbliżającym się wrogu. Prorocy ochraniali i bronili Izrael przed wrogami duchowymi, będąc strażnikami czystości wiary i obyczajów.

(6) Głos wołającego – przerośne określenie dotyczące proroków jako tych, którzy są głosem Boga (np. Iz 40,3).

Postacie biblijne nazywane terminem „prorok”

Prorocy w dziejach Kościoła obecni są od dawna, a ich posługa obecna jest w całej starotestamentowej historii ludzkości. Profetyzm jest tym pojęciem, w świetle którego można równocześnie rozpatrywać zewnętrzny bieg wydarzeń historii biblijnej, jak i ich wewnętrzny związek.

¹³ Ks. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, dz.cyt., s. 49.

Terminem „prorok” Stary Testament nazywa wiele osób. Imiennie wymienia ich „ponad 35”¹⁴. Są wśród nich główni bohaterowie ksiąg prorockich, ale też ci, którzy żyli na długo zanim powstały starotestamentowe księgi historyczne. Czas, gdy spisywano te dawne dzieje Izraela, były okresem działalności proroków. Stąd też zapewne termin ten zastosowano wobec niektórych wcześniejszych postaci biblijnych.

Informacje o prorokach i ich życiu znajdują się zarówno w księgach historycznych Starego Testamentu, jak też i własnych pismach, które weszły do kanonu ksiąg Starego Testamentu. Sami prorocy (z wyjątkiem Jeremiasza) nigdy nie zapisywali swych wystąpień, a czynili to ich uczniowie, starający się zachować je dla potomnych. Niekiedy redaktorzy ksiąg prorockich włączali do nich epizody z biografii proroków (np. Iz 36-39; Am 7,10). Niekiedy też opowiadali o sobie i sami prorocy (np. Iz 6,1; Jr 1,4). Ich powołanie do służby prorockiej nie było związane z pochodzeniem społecznym, ponieważ prorokami zostawały osoby reprezentujące różne grupy społeczne, np. Amos był pasterzem, a Jeremiasz i Ezechiel pochodzili z rodzin kapłańskich. Każdy też miał indywidualny styl pisarski, poprzez który przejawiała się jego osobowość¹⁵.

Jako pierwszy prorokiem nazywany jest Abraham (Rdz 20,7) (XIX w. przed Chrystusem¹⁶), jednak prawosławna tradycja liturgiczna spis proroków rozpoczyna od Mojżesza (+ ok. 1250 przed Chrystusem). To do niego Pan powiedział: „Uważaj! Ja ustanowiłem cię [jakby] Bogiem dla faraona, natomiast brat twój Aaron będzie twoim prorokiem” (Wj 7,1). Mojżesz jest jakby nadprorokiem, czy więcej niż prorokiem. Kanon nabożeństwa do tego proroka nazywa go „pierwszym z proroków”, co znalazło też odbicie w troparionie tego kanonu. „Prorokiem” nazywa go dopiero Księga Powtórzonego Prawa: „Pan, Twój Bóg, wzbudzi ci bowiem podobnego do mnie proroka spośród ciebie, spośród twych braci” (Pwt 18,15), a w zakończeniu czytamy nawet: „Nie powstał już nigdy

¹⁴ Tamże, s. 58.

¹⁵ Do opracowania wykaz wykorzystano następujące prace: M. Bocian, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, przeł. K. Zychowicz, Kraków 1995; Ch. de Capoa, *Stary Testament. Postacie i epizody*, przeł. E. Morka, Warszawa 2007; *Жития святых. Ветхозаветные праотцы*, Москва 2012; *Мужья Ветхого Завета (по толкованию Святых Отцев)*, Москва 2006; T. Hantelt, *Antologia postaci biblijnych. Stary Testament*, Poznań 2008.

¹⁶ Datowanie za *Ключ к пониманию Священного Писания*, Bruksela 1982. Pamiętać jednak należy, że wśród badaczy są niekiedy znaczne różnice w datowaniu różnych wydarzeń starotestamentowych i związanych z nimi osób.

w Izraelu prorok równy Mojżeszowi, który obcował z Panem twarzą w twarz. [...] Bo rzeczywiście ręką możną i z niesłychaną mocą działał Mojżesz na oczach całego Izraela” (Pwt 34,10.12)¹⁷.

Mojżesz przemawiał w imieniu Boga, interpretował zdarzenia, w których dostrzegał Boże zamiary. Jego działania z pewnością należy więc określać jako prorockie. Na czele zastępu proroków stoi, zatem, Mojżesz – wielki prorok i prawodawca, przywódca Izraelitów w okresie ich wyjścia z Egiptu i wędrówki do Ziemi Obiecanej, który dostąpił widzenia Boga w krzewie gorejącym i który otrzymał od Boga Tablice z Dziesięciorgiem Przykazań. O życiu Mojżesza opowiadają: Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Liczb oraz Księga Powtórzonego Prawa. Ze względu na specyfikę swojej posługi nie miał on wśród starotestamentowych proroków równego sobie kontynuatora. Był on prototypem, praobrazem Chrystusa.

Termin „prorok” księgi starotestamentowe przypisały też kilku innym osobom z tego samego okresu: wspomnianemu Aaronowi, który miał być „ustami Mojżesza” – a więc był jakby jego prorokiem, siostrze obu z nich Miriam (Wj 50,20) oraz Jozuemu, synowi Nuna (Joz 1,1). Księga Liczb podaje też imiona współczesnych Mojżeszowi Eldada i Medada, na których „również spoczął ten duch, bo oni także należeli do wyznaczonych...” (Lb 11,26). Bezimienny jest z kolei wykaz siedemdziesięciu starców, którzy otrzymali od Pana „część ducha, którego posiadał Mojżesz. A skoro duch ten spoczął na nich, zaczęli prorokować...” (Lb 11,25).

Chronologicznie następną postacią Starego Testamentu, którą z imienia nazywa on „prorokiem”, jest Debora (+ ok. 1123 przed Chrystusem). Żyła ona już w epoce Sędziów (1200-ok. 1030 przed Chrystusem) i była jedyną kobietą-Sędzią (to czwarty z kolei Sędzia) w Izraelu. O jej życiu opowiada Księga Sędziów. Pomimo jej osoby, to dwa stulecia po Mojżeszu nazywane są okresem bezprorockim. Biblia tak mówi o nim: „W owe dni Pan przemawiał nader rzadko i widzenia też nie były częste” (1 Sm 3,1).

Dopiero prorok Samuel¹⁸ (+ok. 1040 przed Chrystusem), ostatni Sędzia w Izraelu, zapoczątkował nowy okres profetyzmu starotestamentowego.

¹⁷ Por. interesujące rozważania zawarte w rozprawie doktorskiej Marka Baraniaka: M. Baraniak, *Prorok jak Mojżesz (Pwt 18,9-22): hermeneutyka prawa o urzędzie proroka w Izraelu*, Warszawa 2005.

¹⁸ Również matkę proroka Samuela prorokinię Annę (1 Sm 1-2) Kościół prawosławny niekiedy nazywa prorokinią.

Wewnętrzny stan Izraela był wówczas bardziej niż opłakany: zginął duch jedności narodowej, wiara osłabła, istniało realne niebezpieczeństwo politycznej śmierci Izraela. W tym krytycznym momencie Bóg posłał Swemu ludowi Samuela. Dzięki łasce Bożej, Samuel i jego kontynuatorzy w tym okresie własnym wysiłkiem wysoko unieśli się ponad poziom swojego narodu. Głęboko rozumieli rzeczywisty sens zachodzących wydarzeń i oczyma wiary widzieli odległą przyszłość. Ciałem pozostając w Starym Testamencie, duchem byli jakby obywatelami Nowego Testamentu.

Samuel wprowadził naród Izraela w epokę Królów (ok. 1030-931 przed Chrystusem). Ustanowienie starotestamentowej teokracji rozpoczęło osobny okres posługi proroczej, stało się nowymi czasami dla profetyzmu starotestamentowego. W tym okresie działał pierwszy król Izraela Saul (+1010 przed Chrystusem) oraz jego następcą król Dawid (+ok. 970 przed Chrystusem), którego Kościół również tytułuje prorokiem, niezależnie od tego, że nazywany jest również Psalmistą. Sprawując władzę „widzialnego zastępcy Boga” na swoim dworze posiadał również proroków. Biblia podaje imiona dwóch z nich: Gada (2 Sm 24,11) i Natana (2 Sm 7,2). Obaj oni „spełniają typowo prorockie funkcje, objaśniają znaczenie zdarzeń, wypowiadają karzące słowo i interweniują w sprawach kultu i polityki”¹⁹. Poza nimi z dworami królewskimi związani byli także: Jeddo (2 Krn 9,29; 12,15), Heman (1 Krn 25,5) i Jedutun (2 Krn 35,15), którzy nazywani są „widzącymi”.

W epoce Królów powstały szkoły proroków. Szkoły te nie tyle przygotowywały proroków do ich posługi (prorocy powoływani byli do niej przez Boga), co uczniów proroków, którzy kształcili się w poznawaniu słowa Bożego, śpiewie i muzyce, a byli pomocnikami proroków. W tym też czasie liczba proroków zaczęła rosnąć. Zmieniła się też ich funkcja. Podczas gdy wcześniej spełniali oni różnego rodzaju nieoficjalne, okresowe misje, związane z konkretnymi sytuacjami i potrzebami, to teraz ich posługa nabrała charakteru bardziej oficjalnego. Bóg złożył na ich barki obowiązek śledzenia działań władców, aby pozostawały one w zgodzie z Prawem danym Mojżeszowi przez Boga na Synaju. Profetyzm pozytywnie dominował nad monarchizmem. Prorocy nie tylko surowo krytykowali królów (i idący w ich ślady lud) za naruszanie przykazań, ale też sprawowali nad nimi sąd, usuwając z tronu jednych, a osadzając innych

¹⁹ Ks. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, dz.cyt., s. 69.

władców, bardziej tego godnych. Wraz z królem i kapłanami prorocy stali się instytucją na stałe obecną w religijnym i moralnym życiu społeczeństwa Izraela. Byli swojego rodzaju działaczami religijno-politycznymi, którzy swym oratorstwem i głoszeniem słowa Bożego wpływali na formowanie duchowe człowieka.

Epoka Królów, czasy właściwego profetyzmu, zapoczątkowane przez Dawida i jego syna oraz następcę Salomona (również niekiedy tytułowanego prorokiem), była czasem działania wielu proroków, imiona których się nie zachowały. Wśród znanych z imienia Pismo wspomina o proroku Achiaszu z Szilo (1 Krl 11,29-39) (+960 r. przed Chrystusem). Symbolicznie zapowiedział on rozłam państwa.

Wraz z podziałem królestwa na Północne (Izraelskie) i Południowe (Judzkie) (ok. 931 r. przed Chrystusem) nastąpił najbardziej odpowiedzialny okres posługi proroków, związany z wiszącym nad nimi niebezpieczeństwem. Królowie dbali bowiem wyłącznie o polityczne umocnienie własnego państwa. W tym celu m.in. zawierali porozumienia z pogańskimi władcami, co prowadziło do zachwiania religijnego i deprawacji społeczeństwa. Szczególnie złożona sytuacja była w Królestwie Izraelskim, gdzie prawdziwe kapłaństwo zostało wykorzenione i zastąpione pogańskim kultem Baala. W takiej sytuacji prorocy zostali jedynymi „strażnikami domu Izraela”.

Wśród proroków epoki podziału królestwa (931-721 r. przed Chrystusem; w 722 r. Królestwo Izraelskie przestało istnieć, Judzkie zaś trwało jeszcze do 587 r. przed Chrystusem) szczególne miejsce zajmują Eliasza i Elizeusz (ich posługa datowana jest na lata 874-790 przed Chrystusem). Kościół prawosławny pierwszego z nich nazywa „wielkim prorokiem i pierwszym zachowującym dziewictwo w Starym Testamencie”²⁰. Jest on najczęściej wspominanym w Nowym Testamencie prorokiem Starego Testamentu. Jego dzieje opisuje 1. i 2. Księga Królów. Elizeusz był wiernym uczniem i następcą proroka Eliasza, a jego losy opisuje 2. Księga Królów. W tym okresie (+X w. przed Chrystusem) działało wielu proroków, częściowo nieznanymi z imienia (np. 1 Krl 20,28; 1 Krl 20,41-42), ale również kilku innych imiona których Pismo Święte podaje: prorok Szemajasz (1 Krl 12,22-24), prorok Oded (2 Krn 28,9-11), prorok Azariasz, syn Odeda (2 Krn 15,1-8), widzący Chanani (2 Krn 16,7.10), prorok Jehu, Syn

²⁰ Пророк Илия, <http://days.pravoslavie.ru/Life/life6604.htm> (data dostępu 15.09.2014).

Chananiego (1 Krl 16,1-4), prorok Micheasz, syn Jimli²¹ (1 Krl 22, 8-9), prorok Eliezer, syn Dodawiasza z Moreszy (2 Krn 20,37), Zachariasz, syn Jojady²² (2 Krn 24,20). Na ich temat zachowały się jedynie wzmianki. Nie pozostawili też oni po sobie żadnych pism.

W IX-VIII w. przed Chrystusem działali również prorocy, których umownie można nazwać prorokami-pisarzami, ponieważ ich nauki zostały zapisane w księgach prorockich. Spisane zostały one albo przez nich samych, albo (częściej) przez ich uczniów lub też z przekazu tradycji. W księgach tych znalazły się wypowiedzi, które można zakwalifikować do różnych gatunków literackich. Jest w nich wiele tekstów poetyckich, ale również pieśni, hymny, sentencje, lamentacje czy modlitwy, przy czym nie jest to katalog wyczerpujący.

Nazewnictwo i podział proroków

Księgi nazwane imionami proroków w Piśmie Świętym nie zostały podane w porządku ściśle chronologicznym, tym bardziej że podzielono je pod względem objętości. Autorstwo czterech spośród nich przypisywane jest tzw. prorokom większym (zwanym tak ze względu na rozmiary ksiąg): Izajaszowi, Jeremiaszowi (prorokowi temu przypisywane jest również autorstwo Księgi Lamentacji), Ezechiela i Daniela, a dwanaście tzw. prorokom mniejszym: Ozeaszowi, Joelowi, Amosowi, Abdiaszowi, Jonaszowi, Micheaszowi, Nahumowi, Habakukowi, Sofoniaszowi, Aggeuszowi, Zachariaszowi i Malachiaszowi²³. Poza nimi księgę proroczą (deuterokanoniczną) pozostawił po sobie jeszcze jeden prorok starotestamentowy: Baruch (+VI w. przed Chrystusem) – sekretarz i przyjaciel proroka Jeremiasza (Jr 45,1).

Ks. Tomasz Jelonek stara się uszeregować proroków-pisarzy w porządku chronologicznym²⁴. Najwcześniejszym spośród nich jest, prawdopodobnie, Abdiasz, prorocтва którego pochodzą z IX wieku przed Chrystusem. W następnej kolejności znajdują się: Amos i Ozeasz (w Królestwie Izraelskim) oraz Izajasz i Micheasz (w Królestwie Judzkim) (VIII w.). Na koniec VII wieku określane są wystąpienia Sofoniasza, Nahuma i Habakuka, zaś na koniec VII i pierwsze

²¹ To inny prorok o takim samym imieniu co autor Księgi Micheasza (z Moreszet).

²² To inny prorok o takim samym imieniu co autor Księgi Zachariasza (syna Barachiasza).

²³ W Septuagincie kolejność pierwszych sześciu proroków mniejszych jest inna: Ozeasz, Amos, Micheasz, Joel, Abdiasz, Jonasz.

²⁴ Ks. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, dz.cyt., s. 78-82.

trzy dziesięciolecia VI w. Jeremiasza. Współczesny Jeremiaszowi był prorok Uriasz, syn Szemajasza z Kiriat-Jearim (Jr 26,20-23), który poniósł męczeńską śmierć, oraz prorok Baruch, jego sekretarz i być może autor deuterokanonicznej księgi jego imienia. W Babilonie, wśród wygnańców, rozpoczął swą działalność prorok Ezechiel. U schyłku profetyzmu, już po powrocie z niewoli, działali Aggeusz (+505), Zachariasz (+470) i Malachiasz (+417). Zapewne najpóźniej, a być może przed Księgą Malachiasza, powstała księga przypisywana Joelowi. Najwięcej problemów nastręczają księgi prorockie Daniela i Jonasza. Pierwsza z nich „przypisana została Danielowi jako postaci żyjącej w czasach babilońskich i perskich i nawiązuje do tradycji na temat tej postaci”²⁵, a druga – jak się obecnie przyjmuje – jest zapewne komentarzem biblijnym przypisywanym postaci fikcyjnej imieniem Jonasz (wg Księgi Jonasza, mowa jest w niej o żyjącym w VIII w. przed Chrystusem proroku Jonaszu, synu Amittaja, wspomnianym w Drugiej Księdze Królewskiej – 2 Krl 14,25).

Najwięcej proroków-pisarzy żyło, zatem, jeszcze przed okresem niewoli babilońskiej (lata 598-539). Najwcześniej zapewne tworzył Abdiasz, a najpóźniej Joel. Jeszcze przed upadkiem Królestwa Izraelskiego (772 r. przed Chrystusem) działali w nim Amos i Ozeasz, a w Królestwie Judzkim Izajasz i Micheasz. Pomiedzy upadkiem Państwa Izraelskiego, ale przed upadkiem Państwa Judzkiego (586 r. przed Chrystusem) działali Sofoniasz i Nahum. W okresie niewoli babilońskiej (a częściowo i na jego przełomie) tworzyło czterech proroków: Habakuk (+605), Jeremiasz (+570), Ezechiel (+570) i Baruch (lata 80. VI w.) (a być może również Daniel)²⁶, zaś już po niej, w okresie perskim, czterech: Aggeusz, Zachariasz, Joel i Malachiasz. W VII w. przed Chrystusem – w czasach proroków Jeremiasza i Sofoniasza – żyła ponadto prorokini Hulda (wg LXX: Oldana), o której wspominają: 2. Księga Królów (rozd. 22) i 2. Księga Kronik (rozd. 34). Nie pozostawiła ona po sobie żadnych pism.

Proroków starotestamentowych można podzielić również wg innego kryterium: na tych, proroctwa których zostały spisane, oraz tych, proroctwa których spisane nie zostały, a wiadomości na temat ich istnienia i działalności (a niekiedy tylko istnienia, a niejednokrotnie nawet bez wskazania imienia) znalazły się w poszczególnych księgach Starego Testamentu.

²⁵ Tamże, s. 81.

²⁶ Por. R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004.

Schyłek profetyzmu starotestamentowego

Poczynając od Mojżesza aż do Malachiasza, a nawet czasów późniejszych, prorocy stanowili jakby łańcuch, składający się z nauczycieli i ich uczniów, prowadzący niemal do czasów nowotestamentowych. Gdy w okresie machabejskim (198-19 r. przed Chrystusem) nic prorokowania w Izraelu (1 Mch 9,27) została przerwana, traktowane jest to z wielkim smutkiem, a lud żyje oczekiwaniem na nowego proroka. Został nim Jan Chrzciciel (gr. Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, cs. Иоанн Креститель) – ostatni prorok Starego Testamentu i pierwszy prorok Nowego Testamentu – jak go nazywa Kościół prawosławny (por. Łk 7)²⁷. Swoje prorokowanie rozpoczął on od wezwania: „Nawróćcie się, bo blisko jest królestwo niebieskie. O nim to właśnie mówił prorok Izajasz: ‘Głos wołającego na pustyni: przygotujcie drogę Panu, prostujcie Mu ścieżki’” (Mt 3,2-3). Temu ostatniemu w chronologii i największemu spośród wszystkich proroków, działającemu bezpośrednio przed przyjściem Jezusa Chrystusa, przysługuje ponadto tytuł Poprzednika Pańskiego (gr. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, cs. Иоанн Предтеча).

Wraz z przyjściem Jezusa Chrystusa prorocy jako swojego rodzaju instytucja zanikają. Dar proroczy jednak nie ginie, bowiem otrzymuje go cały Kościół jako wspólnota dzieci Bożych. Mówi o tym apostoł Piotr w dniu Pięćdziesiątnicy, przywołując słowa proroka Joela: „W tym też czasie ześlę Ducha mego na niewolników i niewolnice, którzy będą również mówić z natchnienia Bożego” (Dz 2,18; por. Jl 3,1-2). Cały Kościół stał się, zatem, miejscem działania prorokowania, będącego darem Świętego Ducha.

Początki kultu proroków w Kościele

Oddawanie czci starotestamentowym prorokom jako chrześcijańskim świętym rozpoczęło się bardzo wcześnie i stanowi zapewne przedłużenie ich kultu obecnego w judaizmie. Niektórych starotestamentowych proroków z imienia wspomina apostoł Paweł rozważając wolę wiary ludzi starego testamentu (Hbr 11,1-31). Już św. Ignacy Teofor (+107) wymienia świętych proroków zaraz po ewangelistach: „Proroków również kochajmy, ponieważ i oni zapowiadali

²⁷ Interesujące i oryginalne spojrzenie na postać św. Jana Chrzciciela prezentuje o. Sergiusz Bułgakow: прот. С. Булгаков, *Малая трилогия. Друг Жениха. О Православном почитании Предтечи*, Москва 2008. Por. też np. D. Ange, *Jan Chrzciciel: Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, przeł. J. Kokowska, Kraków 2002.

Ewangelię, pokładając swą ufność w Chrystusie i na Niego czekali”, dodając, że „od Niego otrzymali świadectwo i zostali włączeni do Ewangelii naszej wspólnej nadziei”²⁸. O ogromnym znaczeniu posługi proroków dla Kościoła świadczą może również wspomnienie ich w Credo Nicejsko-konstantynopolitańskim.

Z czasem na wschodzie cesarstwa (w odróżnieniu od zachodu) w kalendarzach pojawia się święto ku czci świętych Starego Testamentu (w tym proroków), obchodzone w niedzielę przed Bożym Narodzeniem. Zgodnie ze świadectwem św. Cyryla Jerozolimskiego (+386), już w starożytnej liturgii imiona proroków (obok patriarchów, apostołów i męczenników) były wymieniane po sakramencie Eucharystii²⁹. W tym też okresie zaczęto stopniowo wpisywać ich imiona, tak jak i innych świętych starotestamentowych, do kalendarzy. Związane to było z odnajdywaniem ich relikwii (nie dotyczyło to proroka Eliasza, który został żywym wzięty do nieba), ich przenoszeniem oraz cudami, które miały wówczas miejsce. I tak np. relikwie proroków Habakuka i Micheasza zostały odnalezione pod koniec IV w. w Palestynie za rządów cesarza Teodozjusza I Wielkiego, w 406 r. do Konstantynopola przeniesiono relikwie proroka Samuela, a pół wieku później proroka Izajasza. W kalendarzach VIII-IX w. pamięci proroków już są stałe³⁰.

A zatem, w starotestamentowej świętości prorocy zajmują stałe i znaczące miejsce. Wynika to przede wszystkim z ich wiodącej roli w przygotowaniu

²⁸ Poza św. Janem Chrzcicielem w Nowym Testamencie bezpośrednio lub pośrednio prorokami nazywanych jest szereg osób. Apostoł Łukasz w *Dziejach Apostolskich* prorokami nazywa: (1) apostoła Pawła (Dz 13,1), (2) apostoła Judę Brata Pańskiego (Dz 15,32), (3) czterech apostołów z grona 70: Barnabę (Dz 13,1), Szymona Nigra (Dz 13,1), Agabusa (Dz 11,27-28) i Sylasa (Dz 15,32), (4) cztery córki apostoła Filipa (Dz 21,8-9), oraz (5) Lucjusza z Cyreny (Dz 13,1) i Manaena (Dz 13,1). Nowy Testament świadczy też, że dar prorocstwa spoczywał również na innych postaciach nowotestamentowych: (1) rodzicach św. Jana Chrzciciela: Zachariaszu (Łk 1,67), który został zamordowany jeszcze za króla Heroda, oraz Elźbiecie, „która została napełniona Duchem Świętym” (Łk 1,41), (2) starcu Symeonie, „człowieku sprawiedliwym i bogobożnym”, który „oczekiwał pocieszenia Izraela, a Duch Święty był z nim” (Łk 2,25-26), oraz (3) Annie, córce Fanuela (Łk 2,36) – wdowie zamieszkującej przy świątyni jerozolimskiej i oczekującej na „radość Izraela”, będącej świadkiem ofiarowania Chrystusa do tej świątyni przez Bogarodzicę i Józefa (Łk 2,36-38). Dar proroczy, bez wątpienia, posiadał również autor księgi Apokalipsy apostoł Jan Teolog (Ap 1,1). W swym objawieniu mówi on ponadto o dwóch przyszłych prorokach: „Dwom moim Świadkom dam władzę, a będą prorokować obleczeni w wory przez tysiąc dwieście sześćdziesiąt dni” (Ap 11,3).

²⁹ Św. Ignacy Antiocheński, *List do Filadelfian* 5,2, [w:] *Pierwsi świadkowie*, przeł. A. Świderkówna, oprac. ks. M. Starowieyski, Kraków 1988, s. 165.

³⁰ Św. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza mistagogiczna piąta*, [w:] M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, T. 2, Warszawa 1981, s. 336-339.

przyjścia na ziemię Jezusa Chrystusa, apelowania o przestrzeganie Prawa otrzymanego przez Mojżesza na Synaju oraz dbałości o stan moralny społeczeństwa. Dar proroczy proroków Starego Testamentu znalazł też kontynuację w czasach nowotestamentowych, obecny jest w Kościele na stałe, służąc mu w prowadzeniu wiernych do zbawienia.

ABSTRACT

According to the teaching of the Orthodox Church prophets are the separate type of the Old Testament saints, venerated as persons inspired by the Holy Spirit, men announcing the will of God to the people. There were not so much persons foretelling the future but rather men fulfilling role of “the mouth of God” on the earth. In Orthodoxy, prophets as well as forefathers, are basically considered as a separate category of the Old Testament saints.

In this article the author presents prophets as a separate category of sanctity in the Church, particularly accentuating their interior systematic. The author defines the term “prophet” as well as other words or expressions used when talking about prophets. He discusses the development of Old Testament prophetism in various historical periods, beginning with Moses – called “the first among prophets”, throughout the prophets of consecutive epochs in the history of the Chosen People, ending with the last of the Old Testament prophets being at the same time the first of the New Testament – saint John the Baptist.

Keywords: saints, sanctity, Orthodox Church, prophets, forefathers

Bibliografia

- Ange D., *Jan Chrzciciel: Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, przeł. Joanna Kokowska, Kraków 2002.
- Baraniak M., *Prorok jak Mojżesz (Pwt 18,9-22): hermeneutyka prawa o urządzeniu proroka w Izraelu*, Warszawa 2005.
- Bocian M., *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, przeł. K. Zychowicz, Kraków 1995.
- Capoa Ch., *Stary Testament. Postacie i epizody*, przeł. E. Morka, Warszawa 2007.

- Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 1, układ i oprac. ks. A. Baron, ks. H. Pietras SJ, Kraków 2007.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, przeł. ks. J. Klinger, Warszawa 1986.
- Hantelt T., *Antologia postaci biblijnych. Stary Testament*, Poznań 2008.
- Heschel A.J., *Prorocy*, przeł. A. Gorzkowski, Kraków 2014.
- Jelonek T. ks., *Prorocy Starego Testamentu*, Kraków 2007.
- Peter M., *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań 1978.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (tzw. Biblia Poznańska), Poznań 1991-1994.
- Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*, <http://librarum.org/book/21364/175> (data dostępu: 04.10.2014).
- Prorocy: hebrajsko-polski Stary Testament: przekład interliniarny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich*, oprac. i wstęp A. Kuśmirek, Warszawa 2008.
- Rumianek R., *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004.
- Synowiec J.S., *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków 1999.
- Świderkówna A., *Rozmowy o Biblii: prawo i prorocy*, Warszawa 2009.
- Św. Ignacy Antiocheński, *List do Filadelfian 5,2*, [w:] *Pierwsi świadkowie*, przeł. A. Świderkówna, oprac. ks. M. Starowieyski, Kraków 1988.
- Św. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza mistagogiczna piąta*, [w:] M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, T. 2, Warszawa 1981.
- White E.G., *Patriarchowie i prorocy*, przeł. J. Kauc, Warszawa 2006.
- Булгаков С. прот., *Малая трилогия. Друге Жениха. О Православном почитании Предтечи*, Москва 2008.
- Жития святых. Ветхозаветные праотцы*, Москва 2012.
- Ключ к пониманию Священного Писания*, Bruksela 1982.
- Мужы Ветхого Завета (по толкованию Святых Отцев)*, Москва 2006.
- Пророк Илия*, <http://days.pravoslavie.ru/Life/life6604.htm> (data dostępu: 15.09.2014).
- Спаский Сергей, архиепископ, *Полный месяцеслов Востока*, Т. 1, *Восточная агиология*, Москва 1997.
- Шаргунов А., протоиерей, *Неделя Святых праотец*, http://www.moral.ru/propoved/05_ned_praotc.htm (data dostępu: 24.12.2014).

Spis treści

LESZEK JAŃCZUK, Historia wydań gockiej Biblii.....	123
ŁUKASZ P. SKURCZYŃSKI, „Grzechy Pisma Świętego”. Krytyka fundamentalistycznej hermeneutyki biblijnej według Johna Shelby’ego Sponga.....	137
JAROSŁAW CHARKIEWICZ, Starotestamentowi prorocy jako typ świętości w Kościele prawosławnym.....	155
JERZY OSTAPCZUK, Cyrylicki apostoł-ewangeliarz niedzielny z Drukarni brackiej w Łucku (1640 r.)	169
JERZY SOJKA, Zagadnienie obecności Chrystusa w Wieczery Pańskiej w publikacjach Światowej Federacji Luterńskiej.....	203
EWA JÓŹWIAK, Osobno czy razem? Dążenia ekumeniczne wewnątrz pol- skiego ewangelicyzmu – perspektywa reformowana (po 1946 roku)..	245

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LVII

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2015